

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 796.52(234.323.6)(036)"1850/1914"

Prejeto: 10. 1. 2020

Marija Mojca Peternel

doc. dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko z nederlandistiko in skandinavistiko,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: mojca.peternel@guest.arnes.si

Planinski vodniki po slovenskem gorskem svetu od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne

IZVLEČEK

V prispevku je podan kratek oris planinskih vodnikov po slovenskem alpskem svetu, in sicer od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne. Večino v raziskavo vključenih del hrani Narodni muzej v Ljubljani, številna dela pa so v zasebnih zbirkah in zato nedostopna. V vodnikih smo preučevali zlasti zgodovinske, gospodarske in etnološke opise ter morebitne nacionalne vidike, natančno smo se posvetili tudi avtorjem besedil. Posebno pozornost smo posvetili v vodnikih objavljenim oglasom, ki pa bi zaradi številčnosti in pestrosti terjali samostojno raziskavo.

KLJUČNE BESEDE

planinski vodniki, zgodovina, časopisi, 19. stoletje

ABSTRACT

GUIDEBOOKS TO SLOVENIAN MOUNTAINS FROM THE PERIOD BETWEEN THE SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY AND THE FIRST WORLD WAR

The contribution offers a brief depiction of mountain guidebooks to the Slovenian Alps from the period between the second half of the nineteenth century and the First World War. Whereas most of the works included in the research are kept in the National Museum of Slovenia in Ljubljana, many are part of private collections and therefore inaccessible. In our examinations of the guidebooks, we focused on the historical, economic, and ethnological descriptions as well as any possible national aspects, and we also provided a detailed presentation of their authors. Special attention was also paid to advertisements published in the guidebooks, the sheer number and variety of which would require a separate research.

KEY WORDS

mountain guidebooks, mountains, history, newspapers, nineteenth century

*Dort ragt er empor hoch über den Seinen
Triglav, der uralte, das heilige Dreihaupt [...].¹*

Uvod

Uvodne vrstice iz pesmi »In Veldes«² (Na Bledu) slavnega grofa Antona Aleksandra Auersperga – Anastasiusa Grüna (1806–1876), s katero je opeval Triglav in ki jo je zgodovinar in časninar Peter Radics (1836–1912) umetelno vključil v svoj časopisni prispevek, potrjujejo že znano dejstvo, da so potovanja nekoč propagirali številni pesniki, pisatelji in znanstveniki.³ Razloga, da smo jo citirali, pa sta vsaj še dva. Prvi je, da so bili skoraj vsi planinski vodniki opremljeni z liričnimi dodatki, in sicer tako kot v našem primeru na začetku ali pa so bile pesmi vpletene v besedilo. Drugi razlog pa je v tem, da se je citirana pesem v vodnikih pojavljala večkrat, vse do danes.⁴

Planinski terminološki slovar za knjigo, brošuro s podatki, slikami ter zemljevidi o krajih in znamenitostih navaja besedi vodnik in vodič.⁵ Ker je prva publikacija v slovenskem jeziku izšla pod naslovom *Vodnik za Savinske planine in najbližjo okolico*,⁶ se za vsa poznejša tovrstna dela uporablja beseda vodnik. Vodnik pa lahko označuje tudi tistega, ki koga vodi po gorskem svetu, pri plezanju itd.⁷ V tem pomenu je v splošni rabi sicer pogostejša beseda vodič,⁸ vendar je za spremljevalca po gorskem svetu običajnejša raba vodnik, denimo že v nazivu poklica gorski vodnik. Da se bomo izognili dvumnostim, bomo v nadaljevanju osebo, ki vodi, imenovali vodič.

Zunanja podoba vodnikov, pregledanih za namen pričujočega članka, je bila precej tipična. Navadno je šlo za tanjše brošure manjšega formata (višina 18–19 cm, širina skoraj vedno 11,5 cm), kar je bilo gotovo precej praktično, saj je bilo mogoče tak format zlahka spraviti v nahrbtnik ali večji žep.

Do srede 20. stoletja, torej do pojava množičnega avtomobilizma, je bil najpogostejši cilj popotnikov prav vzpeti svet, kot se v okviru regionalne geografije imenujejo nižinskim regijam nasprotna območja.⁹ Tudi zato je slovensčina v sedemdesetih letih 19. stoletja že uporabljala besedi popotnik in turist; slednjo so pojasnjevali s pomenom »gorohodec« ali »hribohodec« in je označevala posebno vrsto popotnika.¹⁰

V planinstvu pa izraz turizem razlagamo malo

drugače, saj izvira iz pojma planinska »tura« (nem. *die Fahrt*), ki je pomenila daljšo, napornejšo hojo, plezanje ali smučanje z določenim ciljem. Turisti so bili torej planinci oziroma tisti, ki so sami ali z vodičem hodili ali plezali po gorskem svetu.¹¹ Hoja v gore ob pomoči domačinov, lovcev, pastirjev, v drugi polovici 19. stoletja pa poklicnih vodičev, se je imenovala turistika,¹² zimski vzponi in turna smuka pa zimska turistika. Na prelomu 19. in 20. stoletja je obstajal celo poseben izraz za alpinizem (kolikor so si ga člani takratnega Slovenskega planinskega društva (SPD) sploh znali predstavljati), ki ga je geograf in prvi urednik *Planinskega vestnika* Fran Orožen (1853–1912) v člankih imenoval »visoka turistika«. To potrjuje tudi uvodna misel tik pred vojno izdanega vodnika: »Predstoječa knjžica ni trgovsko podjetje; služi naj turistiki in tujskemu prometu.«¹³ Termin turist najdemo tudi v imenu planinsko-športne in kulturno vzgojne organizacije Turistovski klub Skala, ki je bila pomembna za velik razmah smučanja, predvsem pa alpinizma na Slovenskem.¹⁴

Na začetku druge polovice 18. stoletja se je zanimanje za gore, sploh za alpski svet, zelo povečalo, začetki organiziranega planinstva pa segajo v leto 1857, ko so v Londonu ustanovili »Alpine Club«. Za slovenski prostor je pomemben pet let kasneje ustanovljeni »Österreichischer Alpenverein«,¹⁵ saj sta bila med ustanovitelji znanstvenik in politik Karel Dežman (1821–1889) ter zgodovinar in geograf Vinko Fereri Klun (1823–1875). Leta 1873 se je »Österreichischer Alpenverein« združil z »Deutscher Alpenverein« v »Deutsch und österreichischer Alpenverein« (DuÖAV). V Ljubljani se je že leta 1871 zbrala družba ljubiteljev gora s tiskarjem Otmarjem Bambergom (1848–1934) na čelu, ki je že istega leta postavila prvo leseno planinsko kočico oziroma zavetišče na Prodih pod Triglavom.¹⁶

Leta 1874 je bila ustanovljena podružnica DuÖAV za Kranjsko, ki sta jo vodila že omenjeni Bamberg in pravnik Alfonz Moschè (1839–1901). Poleg podružnice Alpenvereina je bil na Slovenskem aktiven še Österreichischer Touristenclub z graško podružnico, v katerem je deloval matematik in astronom Johannes Frischauf (1837–1924).¹⁷

Za razvoj planinstva na Slovenskem so pomembni članki objavljeni v *Planinskem vestniku*, glasilu Slovenskega planinskega društva (ustanovljeno leta

¹ Radics, Aus dem Stammbuche, str. 7.

² Grün, In der Veranda, str. 175.

³ Janša, Zgodovina turizma, str. 26.

⁴ <https://www.julische-alpen.info/die-h%C3%B6chststufen-gipfel-der-julischen-alpen/triglav-2-864m/> (1. 12. 2019).

⁵ Mlač et al., *Planinski terminološki slovar*, str. 253.

⁶ Kocbek, *Vodnik za Savinske planine*.

⁷ Mlač et al., *Planinski terminološki slovar*, str. 253.

⁸ *Slovarji Inštituta za slovenski jezik* (<https://fran.si>) (22. 4. 2020).

⁹ Gams, Pojem in obseg, str. 129.

¹⁰ Dolenc, Turizem, str. 136. O alpinizmu kot družbenem pojavu in o razmerah na tem področju na prelomu stoletja gl. tudi Mikša in Golob, *Zgodovina slovenskega alpinizma*, str. 19–20.

¹¹ Mlač et al., *Planinski terminološki slovar*, str. 237.

¹² Prav tam, str. 238.

¹³ *Vodnik za Julijske Alpe in Karavanke po Gorenjskem*.

¹⁴ Mikša in Gradnik, *Trden kakor skala*.

¹⁵ Mikša in Ajlec, *Slovensko planinstvo*, str. 29.

¹⁶ Strojín, *Zgodba*, str. 12–15; Mikša in Zorn, Nacionalno markiranje, str. 22–29.

¹⁷ Janša, *Zgodovina turizma*, str. 115; Mikša in Ajlec, *Slovensko planinstvo*, str. 35–37.

1893),¹⁸ ki je začel izhajati leta 1895¹⁹ in izhaja še danes. Do takrat so planinske članke objavljali (Bleiweisove) *Novice*, *Slovenski glasnik*, *Ljubljanski zvon*, *Slovenski narod*, *Slovenec* in *Mladika*.

Pri iskanju knjižnih izdaj planinskih vodnikov smo uporabljali slovenski knjižnični informacijski sistem (COBISS). Seznam je bil dopolnjen z naslovi, dobljenimi na spletnih straneh avstrijske (ÖNB) in nemške (NDB) nacionalne knjižnice. Večino v razpravo vključenih planinskih vodnikov hranita knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani in Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, pa tudi nekaj specializiranih in lokalnih knjižnic po Sloveniji. Fizično celovitega pregleda ni bilo mogoče opraviti, ker so številni planinski vodniki raziskanega obdobja v zasebni lasti in zato praktično nedostopni.

Zaradi široke palete obravnavanih tem, še zlasti pa zaradi številnih oglasov, bi celovit pregled terjal samostojno publikacijo. Kljub temu verjamemo, da bodo v razpravi predstavljena dejstva zadostovala za splošen vtis o tovrstni literaturi.

Avtorji planinskih vodnikov

Že bežen pogled na seznam avtorjev je zbudil asociacijo na današnje planinske kočice, zato smo pri navajanju imen najprej sledili aktualnemu seznamu planinskih koč;²⁰ ŠPD jih je do prve svetovne vojne zgradilo 14.²¹ Prvotno so jih postavljali lokalni obrtniki in delavci, njihovi oskrbniki pa so bili domačini, ki so bili hkrati nosači in vodiči.²² Pregled avtorjev smo dopolnili z imeni, ki so se pojavila v rezultatih brskanja po zgoraj omenjenih spletnih straneh.

Čeravno ne gre za pisca broširanega vodnika, gre najprej omeniti prvega alpinista v Vzhodnih Alpah,²³ duhovnika, pesnika in prevajalca Valentina Staniča (1774–1847). Njegov popis poti na Triglav²⁴ je pomemben prispevek k razvoju planinskega turizma na Slovenskem in vsebinsko ustreza obravnavani temi. Tako je o Staniču leta 1857 poročal neznani avtor v *Blätter aus Krain*:²⁵ »Značilnost njegovega življenja so drzni vzponi na najvišje avstrijske vrhove tako v centralnih kot tudi v severnih in južnih Alpah. Stanič je veljal za najboljšega alpinista, še zlasti pa gre izpostaviti njegove vzpone na vse višinske točke, ki so bile znotraj njegovega horizonta in ki jih je pomeril s svojim barometrom.«²⁶

O Staničevem pomenu za planinski svet so pisali mnogi.²⁷ Fran Orožen, čigar ime nosi planinska koča za Liscem pod Črno prstjo, ga je v *Planinskem vestniku* leta 1907 poimenoval »prvi veleturist«.²⁸ Prispevek je zaključil z željo, »da se o priliki kake večje planinske stavbe spomnimo čislane našega rojaka izrednih zaslug za turistik«.²⁹ Ta želja se mu je izpolnila, saj planinski dom pod najvišjo slovensko goro danes nosi Staničevo ime. Ob tem le spomnimo, da se je Staničeva koča prvotno imenovala Triglav-Hütte, nato pa Karl Deschmann Hütte.³⁰ Njeno odprtje 31. julija 1887³¹ je odmevalo pri takratnih (planinskih) piscih.³²

Med dejanskimi pisci vodnikov moramo najprej izpostaviti že omenjenega Johannesesa Frischaufa, po katerem se imenuje dom na Okrešlju. Redni profesor matematike iz Gradca je bil v prostem času zagrizen alpinist in avtor vodnikov predvsem po Kamniško-Savinjskih Alpah.³³ Sprva je sodeloval z nemškimi planinci, po sporu z njimi pa se je začel povezovati s slovenskimi, ker je bil prepričan, da gore pripadajo tistemu narodu, ki pod njimi biva. V alpskem svetu je vodil gradnjo planinskih poti in koč ter nemalokdaj to tudi finančno podpiral.³⁴

V slovenskem jeziku je pisal učitelj in planinski pisatelj Fran Kocbek (1863–1930), po katerem se imenuje koča na Korošici. O Savinjskih Alpah je napisal številne članke in tudi nekaj vodnikov, ki so izšli pred prvo svetovno vojno³⁵ in tudi pozneje.³⁶ Med slovenskimi avtorji najdemo še publicista Rudolfa Badjuro (1881–1963),³⁷ ki je pisal o triglavskem svetu,³⁸ po prvi svetovni vojni pa tudi o Karavankah.³⁹ Tik pred prvo svetovno vojno je v slovenščini izšel omenjeni vodnik po gorenjskih Julijskih Alpah in Karavankah, ki so ga kot brezplačen izvod na 10 straneh izdale podružnice SPD.⁴⁰

Pisci vodnikov so bili različnih poklicev in večinoma (visoko) izobraženi. Mednje sodi botanik ba-

waghalsigen Ersteigungen der höchsten Gebirgsspitzen Oesterreich's sowohl in den Zentral- als auch in den nördlichen und südlichen Kalkalpen. Stanig galt als der beste Bergsteiger und setzte einen eigenen Ehrgeiz darein, von jedem hohen Punkte, der sich innerhalb seines Horizontes befand, sagen zu können, daß er auf denselben seinen Fuß gesetzt und dessen Höhe mit seinem Barometer gemessen habe.«

²⁷ Janša, *Zgodovina turizma*, str. 115.

²⁸ Orožen, Valentin Stanič, Prvi veleturist.

²⁹ Prav tam, št. 4, str. 51.

³⁰ Gl. tudi Mikša, »Da je Triglav ostal ...«, str. 112–123.

³¹ Mikša, Nemška ali slovenska, str. 29.

³² Roschnik, *Der Triglav*, str. 34–36; Lovšin, *Gorski vodniki*, str. 24.

³³ Frischauf, *Die Sanntaler Alpen*; Frischauf, *Die Kreuzer-Alpe*.

³⁴ Janša, *Zgodovina turizma*, str. 116.

³⁵ Kocbek, *Savinjske planine*; Kocbek, *Vodnik za Savinske planine*.

³⁶ Kocbek, *Vodnik po kočah Savinjskih Alp*.

³⁷ Več o njem gl. Kocutar, *Rudolf Badjura*; zbornik *Rudolf Badjura – življenje in delo* (2014).

³⁸ Badjura, *Na Triglav, v kraljestvo Zlatorogovo!*

³⁹ Badjura, *Izleti po Karavankah*.

⁴⁰ *Vodnik za Julijske Alpe in Karavanke po Gorenjskem*.

¹⁸ Dolenc, *Turizem*, str. 136. O *Planinskem vestniku* gl. tudi Strojnj, *Zgodovina*, str. 385–398.

¹⁹ Janša, *Zgodovina turizma*, str. 116.

²⁰ Planinska zveza Slovenije (<https://www.pzs.si> (1. 10. 2019)).

²¹ Strojnj, *Zgodovina*, str. 221–225.

²² Lovšin, *Gorski vodniki*, str. 34–35.

²³ *Valentin Stanič, prvi alpinist v Vzhodnih Alpah* (1956); *Valentin Stanič: prvi alpinist v Vzhodnih Alpah* (2000).

²⁴ Stanig, *Etwas über meine Reise*, str. 415–431.

²⁵ N. N., *Zur Geschichte der Triglav-Ersteigungen*, str. 73–76.

²⁶ Prav tam, str. 73. »Einen charakteristischen Zug in seinem Leben bilden die vielen von ihm ausgeführten mitunter

Rudolf Roschnik: *Der Triglav: mit 17 Abbildungen, 2 Karten und 1 Umrisszeichnung.* Stuttgart, Leipzig: Deutsche Verlags-Anstalt, 1906 (Narodni muzej).

ron Markus Jabornegg-Gamsenegg (1837–1910), ki se je posvečal zlasti območju okoli Celovca in Koroški nasploh.⁴¹ Z založnikom in knjigarjem Eduardom Gottliebom Amthorjem (1820–1884) sta napisala obsežen vodnik po Koroškem s posebnim poudarkom na mejnih območjih.⁴² Amthor je tudi samostojni avtor vodnika po alpskem svetu,⁴³ z alpinistom Josefom Rablom (1844–1923) pa sta izdala še vodnik po južni Tirolski in obmejnih območjih.⁴⁴ Karavankam⁴⁵ se je v svojih delih posvečal kemik in pisatelj Ludwig Jahne (1856–1937), koroški publicist in šolnik Johann Sima (1847–1898) pa Polhograj-

skemu hribovju.⁴⁶ Koroški podjetnik Gustav Jäger (1815–1875) je kot alpinist raziskoval Kanalsko dolino⁴⁷ in okolico Donačke gore.⁴⁸ Uradnik Josef Wagner (1803–1861) je skupaj z Vinzenzom Hartmannom raziskoval zgodovino in industrijo alpskega sveta.⁴⁹ To območje je opisoval tudi finančni svetovalec Rudolf Roschnik.⁵⁰

Prav posebno mesto med avtorji vodnikov zaseda že omenjeni Peter Radics. V razpravi bosta izpostavljeni dve njegovi deli, in sicer vodnik po Kranjski⁵¹ ter

⁴¹ Jabornegg, *Führer für Klagenfurt*; Jabornegg, *Das Loibl-*

⁴² Jabornegg, *Kärntnerführer*.

⁴³ Amthor, *Der Alpenfreund*.

⁴⁴ Amthor in Rabl, *Süd-Tirol*.

⁴⁵ Jahne, *Führer durch die Karawanken*; Jahne, *Ost- und Mittelkarawanken*; Jahne, *Wegweiser*.

⁴⁶ Sima, *Im Billichgrazer Gebirge*.

⁴⁷ Jäger, *Touristen-Führer*.

⁴⁸ Jäger, *Der Donatiberg*.

⁴⁹ Wagner in Hartmann, *Der Führer durch Kärnten*.

⁵⁰ Roschnik, *Der Triglav*.

⁵¹ Radics, *Führer durch Krain*. Gre sicer za tipičen primer mestnega vodnika, a smo ga vključili v razpravo, ker ima kar obsežno poglavje o izletih v alpski svet.

Peter Radics: *Bergfahrten in Österreich. Eins und Jetzt 1363–1887.*
Augsburg, Leipzig: Amthor'sche Verlagsbuchhandlung, 1888 (Narodni muzej).

vodnik po alpskem svetu, ki opisuje zgodovino obiskovanja gora na območju Habsburške monarhije.⁵²

Slednje je posebno zato, ker vključuje precej obsežna poglavja o znanih vrhovih po celotnem alpskem svetu, eno od poglavij pa je posvečeno planinski opremi. Pri tem se je Radics skliceval na delo⁵³ slavnega naravoslovca in zdravnika Baltazarja Hacqueta (1740–1815), sicer avtorja prvega dela o vzponu na Triglav iz let 1778–1784.⁵⁴

Tako za Hacqueta kot pozneje za Radicsa je bila hoja v hribe izrazito moška domena. To dokazuje dosledna raba moškega osebnega zaimka ter moških

oblik samostalnikov nasploh, zato tudi ne preseneča, da so planinske vodnike pisale predvsem moške roke. Kljub temu so se v planinskem svetu v drugi polovici 19. stoletja začele uveljavljati ženske.⁵⁵ Kot bomo videli v nadaljevanju, na to kažejo objavljeni oglasi planinskih koč, ki so poleg sob za moške ponujali sobe tudi gornicam. Na drugi strani pa so znana že tudi prizadevanja posameznic, kot na primer pisateljice Albine Hintner (1871–1952),⁵⁶ morda bolj znane kot Albe Hintner, sicer avtorice slovenskih pravljič, napisanih v nemškem jeziku.⁵⁷ V planinskih zapisih, ki jih je v podlistku najprej objavil *Laibacher*

⁵² Radics, *Bergfahrten in Österreich*.

⁵³ Hacquet, *Wie man am zweckmäßigsten Gebürge bereist?*, str. 209–220.

⁵⁴ Lovšin, *Gorski vodniki*, str. 107. O prvih pristopih na Triglav gl. tudi Mikša, *Prvi raziskovalci*, str. 390–405.

⁵⁵ Več o tej temi gl. tudi Mikša in Vehar, *Telovadba*, str. 10–38.

⁵⁶ Več o njej gl. Blažič, *Dva modela*, str. 240.

⁵⁷ Hintner, *Der Geiger*, str. 2–3.

Alba Hintner: Berggänge an der kärntisch-krainischen und krainisch-steirischen Länderscheide. Sonderausdruck aus der »Laibacher Zeitung«. Laibach: s. n., 1900 (Narodni muzej).

Zeitung,⁵⁸ se je posvečala predvsem koroško-kranjskemu in kranjsko-štajerskemu hribovju.⁵⁹

Avtorica je morala biti v takratnih planinskih krogi cenjena, sicer njenega poglavja *Frauenbergfahrten* društvo DuÖAV za Kranjsko v svečani publikaciji *Festschrift*, ki je bila izdana ob njegovi 20-letnici, zagotovo ne bi objavilo.⁶⁰ Albina Hintner je ob zavedanju fizičnih razlik med spoloma ženske vzpodbujala h gibanju v naravi. Prepričana je bila, da hoja v hribe pripomore k dobremu počutju matere, ki se odraža v dobrih družinskih odnosih in boljši vzgoji otrok, kar posledično zagotovo koristi celotni družbi.

Vodniki so bili glede slikovnega gradiva skrom-

ni. Namesto fotografij, zlasti v zgodnejših vodnikih, zasledimo risbe. Njihovi avtorji so bili slikarji, kot na primer krajinarja Alfred Zoff (1852–1927) in Marcus Pernahrt (1824–1871), ki je bil tudi sicer ljubitelj gora, saj je že leta 1849 stal na Triglavu.⁶¹ V poznejših izdajah vodnikov je mogoče najti že tudi fotografije, na primer v že omenjenem slavnostnem zborniku⁶² in pri Rudolfu Badjuri, ki je to najavil že v naslovu vodnika.⁶³ V Roschnikovih vodnikih je bilo slikovnega gradiva še prav posebno veliko (omenimo le fotografije vseh nemških koč v Julijskih Alpah),⁶⁴ prav tako pa tudi kartografskega,⁶⁵ ki sicer ni bilo

⁵⁸ Hintner, *Berggänge*, str. 831. *Laibacher Zeitung* je njena razmišljanja objavljala od 5. do 15. maja 1900, in sicer v številkah 103–111.

⁵⁹ Hintner, *Berggänge*.

⁶⁰ Hintner, *Frauenbergfahrten*, str. 73–75.

⁶¹ Prav tam, str. 37.

⁶² *Festschrift*, str. 27.

⁶³ Badjura, *Na Triglav, v kraljestvo Zlatorogovo! (kažipot na Triglav)*: 27 fotograficnih posnetkov, 1 zemljevid, 3 načrti.

⁶⁴ Roschnik, *Führer durch die Julischen Alpen*, str. 11–12.

⁶⁵ Prav tam; Roschnik, *Der Triglav*.

pogosto. Prav s kartografskega področja gre omeniti politika, jezikoslovca in publicista Henrika Tuma (1858–1935), po katerem se imenuje kočna na Slavniku in ki je veljal za enega najslavnejših alpinistov⁶⁶ tudi zunaj slovenskega prostora.⁶⁷ Njegov največji prispevek je zagotovo na področju kartografskega gradiva in imenoslovja, predvsem Julijskih Alp.⁶⁸ Pri izdelavi kartografskih izdelkov se je posluževal italijanskega, precej redko slovenskega, večinoma pa nemškega jezika, kar ne preseneča. Nemškega jezika je bil namreč precej vajen tudi zaradi očeta, ki je bral povečini nemške knjige.⁶⁹ Morda gre spomniti, da je bila raba nemščine v drugi polovici 19. stoletja precej običajna, česar se spominja tudi zdravnik, pisatelj in vodja slovenskega narodnega gibanja Josip Vošnjak (1834–1911). V spominih na otroštvo je med drugim zapisal, da je slovensko sicer znal, a so se doma pogovarjali izključno v nemščini.⁷⁰

Seznam imen avtorjev planinskih vodnikov in kratek pregled njihovega delovanja kažeta, da gre za izobražene pisce predvsem iz današnjega avstrijskega prostora, ki so svojo poklicno dejavnost povezovali s hojo po alpskem svetu.

Jezik pregledanih vodnikov je bil pretežno nemški, redko slovenski, še redkeje angleški; večinoma so bili natisnjeni v latinici, redki tudi v gotici. Zanimivo je, da je bil Radicsov vodnik po alpskem svetu⁷¹ natisnjen v gotici, vodnik po Kranjski⁷² pa v latinici.

Poimenovanje geografskih pojmov je bilo v nemških vodnikih večinoma nemško, sploh če je šlo za svet Karavank in Kamniško-Savinjskih Alp. Če ustreznega imena v nemščini ni bilo, je bilo slovensko ime zapisano po nemško, tako na primer Moistrouka (Mojstrovka) ali Piscentza (Pišnica).⁷³ Triglav je bil v različnih variantah (Triglaw, Trglau, Terglaw) skoraj vedno pisan slovensko.

Vsebinski pregled

Pri pregledu vsebine planinskih vodnikov nas niso zanimali opisi razgledov z vrhov gora in planin, saj so bolj ali manj podobni današnjim. V ospredju raziskave so bili zlasti zgodovinski, gospodarski in etnološki opisi krajev in ljudi, posebno pozornost pa so zaradi številčnosti vzbujali tudi objavljeni oglasi. Opisi planinskih poti na vrhove in spusti v doline so bili po pričakovanjih vedno precej natančni, a nas je pri njih zanimalo le, ali so omenjene poti še vedno aktualne. Glede na prebrano bi lahko trdili, da po ve-

čini opisanih planinskih poti stopajo tudi moderni gorniki.

Zgodovinska ozadja

Uporabniki vodnikov so bili nemalokdaj deležni informacij o različnih zgodovinskih osebah in dogodkih. Vodnik po Polhograjskem hribovju je tako bralce podučil o obisku kralja Friderika Avgusta Saškega (1750–1827) na Sv. Lovrencu leta 1838,⁷⁴ na kar še danes spominjata obelisk ob vznožju hriba in pesem nekega Timona Labacensis,⁷⁵ ki jo je leta 1882 objavil *Laibacher Wochenblatt*. Od slavnih in znanih oseb sta bila omenjena tudi mecen in gospodarstvenik Žiga Zois (1747–1819) ter pravnik, humanist in oče alpinizma Julius Kugy (1858–1944), slednji predvsem zaradi novih planinskih poti, ki jih je začrtal.⁷⁶

Radics je v vodniku po alpskem svetu⁷⁷ kar dve poglavji posvetil slavnim osebam: prvo je bilo namenjeno vojvodi Rudolfu IV. in njegovi zimski poti po Krimmlerskih turah leta 1363,⁷⁸ drugo pa bratu avstrijskega cesarja, nadvojvodi Janezu, ki se je leta 1807 mudil v Bohinju.⁷⁹ Radics se je zavedal, da je za dober položaj avstrijskega turizma v veliki meri odgovoren prav nadvojvoda Janez: »Že na začetku našega stoletja je genialni princ naše cenjene vladarske hiše, nepozabni 'nadvojvoda Janez', eden najodličnejših predstavnikov avstrijske turistike, s svojim vsestranskim, blagoslovom polnim delovanjem v korist alpskih dežel, vzbudil in pospeševal njeno razvojno strategijo.«⁸⁰ Potovanje oziroma »obisk« nadvojvode Janeza je poleg Bohinja vključeval še Idrijo, pisec pa ga je povzel večinoma po *Laibacher Zeitung*. Pri slapu Savica na nadvojvodov obisk danes spominja v marmor vklesana spominska plošča kamnoseka Lenarda Kelbla,⁸¹ ki jo je leta 1807 odkril Žiga Zois.⁸² Pot nadvojvode Janeza je ne le pri naravoslovcih, ampak tudi pri turistih nasploh vzbudila zanimanje za raziskovanje bohinjkega območja, hkrati pa je to povzročilo zagon industrije na tem območju. Med drugim se je, zahvaljujoč neizmernemu trudu tamkajšnjega duhovnika Janeza Mesarja (1832–1895), razvilo sirarstvo. Tako so se bohinjki sirarski izdelki

⁷⁴ Sima, *Im Billichgrazer Gebirge*, str. 40–41.

⁷⁵ Prav tam, str. 41.

⁷⁶ Roschnik, *Der Triglav*, str. 47–49.

⁷⁷ Radics, *Bergfahrten in Österreich*.

⁷⁸ Radics, *Herzog Rudolf IV.*, str. 1–8.

⁷⁹ Radics, *Prinz Johann*, str. 64–68.

⁸⁰ Prav tam, str. 64–65: »Schon zu Beginn unseres Jahrhunderts hat ein genialer Prinz unseres erlauchten Herrscherhauses, der namentlich in seinem vielseitigen segensreichen Wirken für die Alpenlande uvergeßliche 'Prinz Johann', einer der hervorragendsten Repräsentanten der Touristik in Oesterreich diesen Einfluß der Strategie auf die Touristik geweckt und genährt.«

⁸¹ Prav tam, str. 67.

⁸² <http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=16961> (21. 12. 2019).

⁶⁶ Janša, *Zgodovina turizma*, str. 116.

⁶⁷ Tuma, *Naše planine*, str. 76–94.

⁶⁸ Henrik Tuma je bil predmet številnih raziskav in publikacij, na tem mestu omenimo le delo: Stroj, *Dr. Henrik Tuma*.

⁶⁹ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 19.

⁷⁰ Vošnjak, *Spomini*, str. 16.

⁷¹ Radics, *Bergfahrten in Österreich*. 1888.

⁷² Radics, *Führer durch Krain*.

⁷³ Jahne, *Führer durch die Karawanken*, str. 6.

po Radicsovem mnenju z lahkoto primerjali z najboljšimi izdelki drugih alpskih sirarn.⁸³

V istem vodniku je Radics posebno poglavje namenil Anastasiju Grünu, ki ga je označil tudi za avtorja turističnih besedil.⁸⁴ Razlog za to je bil namreč Grünov prispevek o Štajerski, objavljen v knjigi *Deutschland*.⁸⁵

Opisi naravnih in gospodarskih razmer

Prvotni planinski vodniki še danes delujejo precej prepričljivo, kar je razumljivo, saj so jih avtorji napisali na podlagi lastnih izkušenj. Opisi ljudi, okolice in gospodarskih razmer so včasih izjemno podrobni, tako da so bili takratnim uporabnikom ne le v pomoč, ampak tudi v poduk. Zgradba vodnikov je bila podobna. Navadno so splošnim, različno dolgim geografskim in gospodarskim opisom sledili opisi tamkajšnjih prebivalcev.

Gospodarske razmere na območju Karavank so bile po zapisih Ludwiga Jahneja neugodne, saj je primanjkovalo dobre industrije, žito pa je komaj zado-stovalo za potrebe tega območja. Bogati vodni viri so bili neizkoriščeni, rudarstvo, predvsem v vzhodnih predelih, je sicer omogočalo zaslužek, vendar so bile razmere težavne, saj je bila panoga praktično že v zatonu. Surovine so bile povečini v hribovju, njihov izkop in transport pa sta bila povezana z visokimi stroški, zato je tamkajšnje prebivalstvo vedno bolj upalo v rastoči tujski promet.⁸⁶ Roschnik je bil pa vendarle prepričan, da se je z izgradnjo železnice do Trbiža leta 1871 za to območje začelo novo obdobje.⁸⁷

Opisi razmer na območju današnjega Triglavskega narodnega parka so bili precej nazorni v Roschnikovem vodniku. Avtor je celotno območje razdelil na tri dele, ki (še danes) ustrezajo trem dostopom na Triglav: mojstransko območje, območje Bleda in Bohinja ter območje Trente. V mojstranskem okolju se je prebivalstvo ukvarjalo zlasti z živinorejo, tudi s poljedelstvom, gozdarstvom in čebelarstvom.⁸⁸ Na blejskem območju je izpostavil topliški turizem, v Trenti, najrevnejši od treh dolin, pa so se prebivalci ukvarjali z gozdarstvom. Razlog za to je bil v postreženem nadzoru nad divjim lovom.⁸⁹ Trentar je bil namreč rojen lovec, in kot je opazil Kugy, so bili drzni Trentarji prav moreča nadloga žandarjem; dodal je, da toliko divjih izbruhov strasti kot v Trenti, ni videl še nikjer.⁹⁰

Etnološki zapisi

Avtorji vodnikov so na svojih poteh po vzpetem svetu srečevali lokalne prebivalce, zato so spričo osebnih izkušenj z njimi nemško govorečim bralcem znali precej prepričljivo svetovati. Ludwig Jahne jim je pomiril strahove pred jezikovnim nerazumevanjem, ko je zapisal, da se je v komunikaciji s prebivalci karavanskega sveta, ki so večinoma govorili tudi nemško, odlično znašel.⁹¹

Posebno pozornost je lokalnemu prebivalstvu namenil Roschnik. Pri prebivalcih mojstranskega območja, ki so se mu zdeli »čisti, močni, zvesti in pošteni«, mu je pozornost vzbudila nemščina, govornjena z očitnim koroškim naglasom: »Materni jezik je sicer slovenski, vendar ljudje večinoma razumejo tudi nemščino, ki se pogosto govori s koroškim naglasom. Razlog za to je bližina Koroške, kjer mojstranski otroci pogosto odrasčajo, da bi se naučili nemškega jezika, saj se ga iz političnih razlogov v šoli na Dovjem ne morejo.«⁹²

Pri prebivalcih Bleda, »die Perle von Krain«, Roschnik ni našel nič tipičnega,⁹³ je pa toliko bolj zanimiv njegov opis prebivalcev bohinjskega območja: »Bohinjec kot predstavnik krepkega in zdravega slovanskega življa je, tako kot vsi prebivalci odročnih krajev, nekolikanj okoren in zaverovan v svoj prav, čemur je treba dodati še kar precejšen občutek ponosa. Sicer pa je tako kot vsak kranjski kmet nepokvarjen, pošten in vdan. Znanje nemščine je pri starejših precej pogosto, pri mlajših razmeroma redko.«⁹⁴

Najskromnejši zapis je Roschnik namenil prebivalcem Trente, ki so bili pod italijanskim vplivom in pri katerih je bila izpostavljena že omenjena revščina: »Otroci preživljajo življenje v sladkem brezdelju in v priložnostnem prosjačenju gorohodcev.«⁹⁵

Prebivalce Štajerske je najlepše opisal Grün, češ da so deloma Nemci, deloma pa Vindišarji, ki govorijo vindišarsko ali slovensko. V nadaljevanju sledi slikovit opis njihovih telesnih in značajskih lastnosti, ki so: »[...] močni, dobri, zgovorni, miroljubni in pri-

⁹¹ Jahne, *Karawanken Führer*, str. 5.

⁹² Roschnik, *Der Triglav*, str. 15: »Muttersprache ist die slowenische, doch wird vielfach auch Deutsch mit kärntnerischen Tonfall gesprochen und ziemlich allgemein verstanden. Dies macht die Nähe Kärntens, wo die Kinder aus Mojstrana häufig erzogen werden, um Deutsch zu lernen, weil dies aus politischen Gründen in der Schule zu Langenfeld nicht geschehen kann.«

⁹³ Prav tam, str. 16.

⁹⁴ Prav tam, str. 17: »Mit den Bewohnern anderer angeschiedener Täler hat der Wocheiner, der als Vertreter eines kernigen, gesunden slawischen Menschenschlages gelten darf, eine gewisse Eckigkeit und Rechthaberei gemein, wozu noch eine zeimliche Gabe von Stolz kommt. Im übrigen ist er ehrlich und anhänglich, wie der unverdorben Oberkreiner Bauer überhaupt. Die Kenntnisse des Deutschen ist bei den alten ziemlich allgemein, bei den Jungen verhältnissmäßig selten.«

⁹⁵ Prav tam, str. 18–19: »Die Kinder verbringen ihr Dasein im süssesten Nichtstun und betteln gelegentlich Bergsteiger an.«

⁸³ Radics, Prinz Johann, str. 68.

⁸⁴ Radics, Anastasius Grün, str. 86–94.

⁸⁵ Verjetno gre za delo *Illustriertes Reisebuch: Ein Führer durch Deutschland, die Schweiz, Tyrol, Italien ...* iz leta 1850.

⁸⁶ Jahne, *Karawanken Führer*, str. 5–7.

⁸⁷ Roschnik, *Der Triglav*, str. 49.

⁸⁸ Prav tam, str. 17.

⁸⁹ Prav tam, str. 19.

⁹⁰ Lovšin, *Gorski vodniki*, str. 129.

jetni ljudje (Slovani seveda večinoma nezaupljivi, a vljudni), polni veselja in volje za petje, ples in različne druge dejavnosti». ⁹⁶

Tudi gorskim vodičem so avtorji navadno namenili nekaj besed. Roschnik je posebej izpostavil številne in dobro (nemško) govoreče vodiče iz Mojstrane, nekaj jih je našel tudi na Bledu, v Trenti in Bohinju. ⁹⁷

Povsem mimo takratnih političnih razmer, tj. zaostrovanja slovenskih in nemških interesov, tudi planinski vodniki niso mogli. Slovenci so bili z Avstrijskim turističnim klubom, ki je v tistem času po današnjih slovenskih gorah postavljala dvojezične napisne table, sicer v dokaj dobrih odnosih, kranjska podružnica Alpenvereina pa je slovenske gore hotela dobiti v popolno oblast. ⁹⁸ Dejstvo je namreč, da so bili Slovenci kljub leta 1870 zgrajeni železniški progi proti Jesenicam in naprej v Trbiž precej redki. ⁹⁹

V tem času je značilno živahno delovanje že omejenih planinskih podružnic in društev, ki so gradila kočje, sestavljala vodniška pravila, izbirala avtorizirane gorske vodiče in določala tarife vodičev. Naloga nemške podružnice DÖAV na območju današnje Slovenije je bila ponemčevanje, postaviti vsaj nekaj stebrov za nemški vpliv, ki so ga takrat gradili čez slovensko ozemlje do Jadrana – vse v želji, da bi se nemški planinec v slovenskem planinskem svetu počutil kot doma. ¹⁰⁰

Omenjena trenja so prišla do izraza predvsem v Roschnikovem vodniku, in sicer v zvezi z ustanovitvijo SPD v Ljubljani, ¹⁰¹ katerega naloga je bila po mnenju avtorja jasna: »[...] izpodriniti nemško delovanje, tujcem preprečiti izvedbo načrtovanih gorskih del, predvsem pa ponovno pridobiti slovensko goro Triglav. Zato je bila v neposredni bližini Dežmanove kočje zgrajena Koča na Kredarici, v katero so želeli z vsemi silami privabiti tudi nemške gornike, in to z namenom, da bi tudi z njihovo pomočjo, kjer je le mogoče, škodili nemškemu društvu. Markiranje poti je bilo pogosto nepotrebno, saj je bilo večkrat izvedeno ne za obiskovalce gora, ampak za povečanje nacionalnega ozemlja.« ¹⁰² Roschnik nadaljuje, da bi

se nacionalni boj lahko razvil, a ker sta za boj vedno potrebna dva in ker ga Nemci niso želeli, do tega ni prišlo. Avtor je nemško govoreče gornike miril pred strahom, da v kočah ne bi bili sprejeti, ter zaključil z ugotovitvijo, da nacionalni boj v gorah tako ali tako nima kaj iskati. ¹⁰³

V časopisih in planinskih vestnikih zasledimo vrsto člankov, v katerih so tako Nemci kot Slovenci sovražno in kritično obravnavali drug drugega. O prvih nasprotovanjih s slovenske strani so lahko takratni turisti že pred nastankom SPD brali v časopisu *Slovenec*, sicer pa so bile Nemcem glavna spotika v Julijskih in Savinjskih Alpah predvsem slovenske kočje in poti. ¹⁰⁴ Ob tem naj spomnimo na poškodovanje slovenskega napisa na Aljaževem stolpu in krajo spominske knjige iz stolpa, o kateri je *Planinski vestnik* poročal leta 1907. ¹⁰⁵ Neznani avtor je prepričan, da bo dejanskega krivca sicer težko odkriti, da pa je znan moralni krivec, to je nestrpni nemški šovinizem, ki se šopiri z nemškimi imeni in zatre vsak znak slovenskega delovanja. Pisec meni, da v tem boju tudi *Grazer Tagblatt* in *Mittelungen des Deutsch-österreichischen Alpenvereins* nista nedolžna, saj javno nastopata proti slovenskemu društvu. To pa ne nastopa šovinistično, ampak »oskrbuje svoje kočje vestno in skrbno kot vsakemu turistu pristopna zavetišča, v katerih ne žalimo nobene narodnosti«. ¹⁰⁶ Na koncu je jasen poziv: »Domačini in posebno javni zastopi v naših planinskih postojankah, pazite na to razdirajoče delovanje Nemškega planinskega društva, katerega zaupniki so naše domače poturice v Ljubljani, prof. Vesel, dr. Roschnik, prof. Beler, trgovec Ječminnek...!« ¹⁰⁷ Vidimo, da pisec planinskih vodnikov Roschnik neznanemu avtorju ni bil prav nič pri srcu, omemba njegovih imena pa tudi pojasnjuje, zakaj se je Roschnik v vodnikih v tolikšni meri posvečal jeziku in lokalnemu prebivalstvu nasploh.

Ostala vsebina

Planinska oprema

Kako pomembna je (bila) za gornike ustrezna planinska oprema, so se dobro zavedali tudi avtorji prvotnih vodnikov, zato so ji večinoma namenili uvodna poglavja. Pri Radicsu je bilo to poglavje sploh nekaj posebnega. Tema se mu je zdela izjemno pomembna, sicer članka z isto vsebino in enakim naslovom *Katechismus für Bergsteiger aus den Tagen Kaiser Josef II* ne bi že leta 1883 objavil v Avstrijskem turističnem časopisu. ¹⁰⁸ Pri obeh objavah gre za povzetek

Vermehrung des Nationalbesitzes.

¹⁰³ Prav tam, str. 23–24.

¹⁰⁴ Mikša, *Narodnostni boji*, str. 62–63.

¹⁰⁵ *Planinski vestnik* 13, 1907, št. 9, str. 144–145.

¹⁰⁶ Prav tam.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 145.

¹⁰⁸ Radics, *Ein Katechismus*, str. 61–65.

⁹⁶ Radics, Anastasius Grün, str. 92: »[...] kräftige, gute, gesprächige, friedfertige und gemüthliche Menschen, (die Slaven freilich meist mißtrauische, aber doch höfliche Leute) voll Lust an Gesang und Tanz und an mannigfacher Thätigkeit [...]«.

⁹⁷ Prav tam, str. 27.

⁹⁸ Janša, *Zgodovina turizma*, str. 116.

⁹⁹ Lovšin, *Gorski vodniki*, str. 32.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 33–34.

¹⁰¹ Roschnik, *Der Triglav*, str. 21–22.

¹⁰² Prav tam, str. 22: »[...] um deutsche Arbeiten zu verdrängen, die alpinen Arbeiten, die noch zu machen wären, nicht mehr durch Fremdlinge besorgen zu lassen und vor allem den Triglav als slowenischen Berg zurückzuerobern. Zu diesem Zweck wurde in nächster Nähe des Deschmannhauses die slowenische Kredaricabütte gebaut und alles darangesetzt, auch deutsche Bergsteiger hereinzuziehen, um womöglich den deutschen Verein mit Hilfe deutscher Bergsteiger zu schaden. Markierungen und Wege wurden vielfach ohne wirklichen Bedarf ausgeführt nicht nur für die Bergsteiger, sondern zur

dela Baltazarja Hacqueta, ki je v svoji razpravi leta 1785 na več kot desetih straneh obiskovalcem gora in naravoslovcem svetoval ne le najprimernejšo opremo, ampak tudi predhodne psihofizične priprave.¹⁰⁹ Radicsu se je približno 100 let pozneje to besedilo zdelo brezčasno: »Današnji svet turistik bo iz vsebine tega, v preteklem stoletju napisanega katekizma vzela, kar izkušen gornik v sedanjem času zahteva od svojih kolegov; kako naj bo oblečen, kakšno opremo mu predlaga, kakšna 'preventiva' in kateri 'pogoji' se mu še zdijo nepogrešljivi.«¹¹⁰

Zanimivo je, da je leta 1892 izšlo delo alpinista in pisca planinske literature Juliusa Meurerja (1838–1923) s skorajda enakim naslovom, v katerem pa piše predvsem o elementarnih in osebnih nevarnostih, ki lahko doletijo vsakega gornika.¹¹¹ Brez dvoma lahko zapišemo, da je Hacquetovo besedilo kljub veliki časovni oddaljenosti ne samo celovito, ampak še danes precej aktualno.

Slikovni material, literatura

K ostali vsebini bi lahko šteli sezname planinske literature¹¹² ter vsebinsko precej različne razpredelnice, navadno natisnjene na zadnjih straneh vodnikov. V tabelah so bile na kratko predstavljene uporabne informacije o gorskih in planinskih poteh, potrebnem času in prenočitvenih možnostih, zasledimo pa že tudi »cenovnike« za gorske vodiče.¹¹³ Roschnik je nemško govorečim uporabnikom branje slovenskih krajev olajšal s tabelo, v kateri so bili poleg imen tudi fonetični zapisi.¹¹⁴

Pesmi

Ni torej naključje, da smo prispevek začeli s citatom Grünove pesmi, saj so bili tovrstni dodatki v vsakem vodniku. Avtorji so se redko posluževali latinskih pesmi,¹¹⁵ običajno so navajali nemške, ki so jih vpletli v besedilo ali pa jih postavili na začetek besedila.¹¹⁶ Slovenske pesmi so bile redke, pesem Blaža Potočnika (1799–1872), denimo, najdemo v predgo-

voru prvega slovenskega vodnika.¹¹⁷ Badjura je prav tako na uvodni strani vodnika iz leta 1903 uporabil znano pesem o zlatorogu nemškega pesnika Rudolfa Baumbacha (1840–1905), v prevodu pesnika in prevajalca Antona Funtka (1862–1932) iz leta 1886.

Rabi liričnih dodatkov je bil zlasti Radics zelo naklonjen, saj je z njimi večkrat opremil tako vodnike kot članke. Pogosto ga je navdihoval Anastasius Grün, »der unvergessliche heimatliche Sänger«,¹¹⁸ čigar pesmi so uporabljali tudi drugi pisci.¹¹⁹ Radics je bil pri rabi pesmi precej izviren, kar je zagotovo odraz njegovega vedenja s tega področja. V vodniku po Kranjski je tako vsako poglavje začel s pesmijo na temo, ki jo je v nadaljevanju obravnaval. Pred opisom Bleda je tako navedel Grünovo pesem »In Veldes« (Na Bledu), pred opisom jame pod Babjim zobom je stala po slovenski predlogi Olge Giontini prevedena pesem »Babji zob-Grotte« avstrijskega dramatika in literarnega zgodovinarja Edwarda Samhaberja (1846–1927), pred opisom Predjamskega gradu pa pesem »Schloss Lueg« pesnika in prevajalca Jovana Vesela Koseskega (1798–1884).

Oglasi

Številčnost oglasov, predvsem pa njihova vsebinska pestrost, bi zagotovo zahtevala posebno obravnavo in s tem poseben prispevek. V našem jih bomo glede na vsebino razdelili v dve skupini, in sicer na oglase planinskih koč in ostale oglase.

Oglaševanje planinskih koč sicer ni presenetljivo, so pa oglasi z vsebinskega vidika več kot zanimivi. Njihovi avtorji niso bili znani, morda so jih pisali tisti, ki so oskrbovali planinske kočice. Oglasi po pričakovanjih vsebujejo informacije o kočah, ki so v primerjavi z današnjimi seveda drugačni, sodobnemu raziskovalcu pa nudijo podatke, ki lahko dopolnijo že znana zgodovinska dejstva. Za primer si pogledimo oglas koč na Golici: »Koča na Golici, pod Golico (1835) na kranjski strani, odprta od 20. maja do 20. septembra. Znana po izvrstni kuhinji, vedno na voljo sveže meso, zmerne cene. 3 sobe s šestimi posteljami, soba za moške in soba za ženske v vsaki 5 postelj, soba z 10 skupnimi ležišči. Dostop iz Jesenic 3 ure, iz Prodrožce 4 ure. Hramba ključev v dolini: na Jesenicah (gospod E. Twerdy), v Ljubljani na informacijah v knjigarni Kleinmayr & Bamberg. Čudovit razgled na Julijske Alpe, Triglav in Karavanke; v maju in juniju za vsakega ljubitelja narave prelepe narcise. Znana lahka tura, primerna tudi zimsko turo.«¹²⁰

¹⁰⁹ Hacquet, *Wie man am zweckmäßigsten Gebürge bereist?*, str. 209–220. O tem gl. tudi Petermel, Pomen, str. 27–29.

¹¹⁰ Radics, *Bergfahrten in Österreich*, str. 47: »Unsere heutige Touristenwelt wird aus dem Inhalte dieses 'Katechismus' aus dem vorigen Jahrhunderte entnehmen, was der gewiegte Bergsteiger in illo tempore an seine 'Genossen' für Forderungen stellte, wie er die bekleidet wissen wollte, welche Rüstung er ihnen zuwies, was für anderfertigte 'Vorsorgen' und 'Erfordernisse' er für die nöthigsten hielt.«

¹¹¹ Meurer, *Katechismus für Bergsteiger, Gebirgstouristen, Alpenreisende*.

¹¹² Jahne, *Karawanken Führer*, str. 7.

¹¹³ Roschnik, *Führer durch die Julischen Alpen*, str. 191–204; Kocbek, *Vodnik za Savinske planine*, str. 92–102.

¹¹⁴ Roschnik, *Der Triglav*, str. 83.

¹¹⁵ Radics, *Bergfahrten in Österreich*, str. 33.

¹¹⁶ Sima, *Im Billichgrazer Gebirge*, s. p.

¹¹⁷ Kocbek, *Vodnik za Savinske planine*, s. p.

¹¹⁸ Radics, *Aus dem Stammbuche*, str. 7.

¹¹⁹ Sima, *Im Billichgrazer Gebirge*, str. 9.

¹²⁰ Jahne, *Karawanken Führer*, s. p.: »Kahlkogelhütte, 1582m, unter dem Kahlkogel 1835 (Goliza) auf der Krainer Seite gelegen, bewirtschaftet vom 20. Mai bis 20. September. Anerkannt vorzügliche Wirtschaft, stets frisches Fleisch, mäßigste Preise. 3 Einzelzimmer mit 6 Betten, je 1 Herren

Poleg običajnih informacij o gori, možnih pristopih in značilnostih koč so oglašili dokaz, da je bila hoja v hribe že tudi ženska dejavnost, saj je bila ženskam v koči namenjena posebna soba. Iz oznake, da je šlo za »leichte Partie«, sklepamo, da je bil neznani avtor vajan hoje v hribe. V oglaših so bile pogoste in uporabne informacije o tem, kje je bilo možno dobiti ključ od koč v času, ko je bila zaprta. V našem primeru si ta podatek zasluži posebno pozornost. Še enkrat namreč vidimo, kako aktivno je na tem področju deloval ljubljanski tiskar Otmar Bamberg, eden izmed ustanoviteljev podružnice DuÖAV za Kranjsko.

Ostale oglase lahko smiselno razdelimo na oglase, ki so posredno povezani s planinskim svetom, in oglase, ki z njim nimajo nič skupnega. V prvo skupino sodijo oglašili različnih gostišč ob železniških postajališčih, torej izhodiščih za planince, v katerih najdemo imena gostišč.¹²¹ Neposredno so s hribolazci povezani oglašili turističnih društev in njihovih glasil, tudi Avstrijskega Lloyda (Oesterreichischer Lloyd).¹²²

Če so planinski oziroma gorski vodniki vsebovali predvsem oglase, ki so bili povezani z obiski gora, so zlasti v Radicovem vodniku po Ljubljani in Kranjski oglaševali tudi mestni in »planinski« oglaševalci. Tako na koncu omenjenega vodnika najdemo zares široko paleto ljubljanskih oglaševalcev, trgovcev, podjetnikov in predvsem obrtnikov. Med njimi so urarji, krojači, klobučarji, zlatarji ter tudi ljubljanski knjigarnar Giontini. Ker je vodnik zajemal širše območje Kranjske, so v njem oglaševali tudi postojnski gostilničarji. Množičnost oglasov v planinskih vodnikih kaže na dejstvo, da so bili široko brani, zaradi česar so bili dobra reklama za obrtnike in gostinske storitve.

Zaključek

Poskus orisa vodnikov po alpskem svetu od druge polovice 19. stoletja do prve svetovne vojne kljub nepopolnemu pregledu prinaša nekaj zanimivih ugotovitev. Tako kot je bila hoja v hribe v tem času moška domena, tako tudi med avtorji planinskih vodnikov redko najdemo ženske. Pisci so bili večinoma visoko izobraženi. Glede na obseg obravnavanih tem lahko sklepamo na njihovo zavedanje o pomenu tega dela srednjeevropskega prostora tudi v širšem smislu, predvsem na področju srednjeevropskega turizma. Vsi opisi pregledanih del delujejo v vseh pogledih precej prepričljivo, kar je gotovo posledica osebnih izkušenj avtorjev.

u. Damenzimmer mit je 5 Betten, 10 Pritschenlager, Zugang von Aßling 3 Stunden, Rosenbach 4 Stunden. Talstation f. d. Schlüssel: Aßling (Gauwart Herr E. Twerdy), in Laibach bei der Auskunftstelle in der Buchhandlung Kleinmayr & Bamberg. Prachtvolle Aussicht auf Julische Alpen u. Triglav u. Karawanken; im Mai u. Juni herrliche, jeden Naturfreund begeisternde Narzissenblüte. Bekannt leichte und lohnende Partie, auch für Wintertouren geeignet.«

¹²¹ Prav tam.

¹²² Roschnik, *Führer durch die Julischen Alpen*, s. p.

Vodniki, med katerimi gre izpostaviti dela Petra Radicsa, bralcem omogočajo širok vpogled v alpski svet tudi zunaj današnjega slovenskega ozemlja, in to ne le z geografskega, ampak tudi kulturno-literarnega in zgodovinskega vidika. Nasploh so lahko njihovi uporabniki spoznavali različne vidike obravnavanih območij, celo v zvezi z vedno bolj zaostrenimi nacionalnimi razmerami.

Vodniki so bili opremljeni tudi z liričnimi dodatki in strokovno literaturo. Široka paleta objavljenih oglasov je bralcem prinašala različne uporabne informacije, za sodobne raziskovalce pa so oglašili odlični vir pri sestavljanju celostne (zgodovinske) podobe določenega kraja.

VIRI IN LITERATURA

- Amthor, Eduard in Rabl, Josef: *Süd-Tirol, Kärnten und angrenzende Gebiete*. Leipzig: Amthor'sche Verlagsbuchhandlung, 1902.
- Amthor, Gottlieb: *Der Alpenfreund: Blätter für Verbreitung von Alpenkunde unter Jung und Alt: in populären und unterhaltenden Schilderungen aus dem Gesamtgebiet der Alpenwelt und mit praktischen Winken zur genussvollen Bereisung derselben*. Bd. 9: mit 11 Kunstbeilagen. Gera: E. Amthor, 1876.
- Badjura, Rudolf: *Izleti po Karavankah: s preglednim zemljevidom 1 : 300.000*. Ljubljana: samozaložba, 1932.
- Badjura, Rudolf: *Na Triglav, v kraljestvo Zlatorogovo! (kažipot na Triglav): 27 fotograficnih posnetkov, 1 zemljevid, 3 načrti*. V Ljubljani: H. Badiura, 1913.
- Blažič, Milena Mileva: Dva modela ženskega pravljicarstva na Slovenskem – pisateljice in pripovedovalke. *Studia mythologica Slavica* 19, 2016, str. 237–250.
- Dolenc, Ervin: Turizem v slovenskih hribih in gorah. *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov* (ur. Franc Rozman in Žarko Lazarevič). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1996, str. 136–147.
- Festschrift zur Feier des zwanzigjährigen Bestehens seit der Neugründung im Jahre 1881 (Deutscher und österreichischer Alpenverein Section Krain in Laibach 1874–1901* (ur. Rudolf Roschnik in A. v. Plachki)). Laibach: Selbstverlage der Section Krain des deutschen und österreichischen Alpenvereins, 1901.
- Frischauf, Johannes: *Die Kreuzer-Alpe bei Stein (1837–1924)*. Laibach: Verlag des Verfassers, 1877–1900.
- Frischauf, Johannes: *Die Sanntthaler Alpen: mit einer Karte und einem Panorama*. Wien: Brockhausen & Bräuer, 1877.
- Gams, Ivan: Pojem in obseg doline v slovenski regionalni geografiji. *Geografski vestnik* 66, 1994, str. 125–136.

- Grün, Anastasius: *In der Veranda*. Berlin: Grote, 1876.
- Hacquet, Balthasar: Wie man am zweckmäßigsten Gebürge bereist? *Leben und Werke* (ur. Georg Jakob). München: Bergverlag Rudolf Rother, 1930, str. 209–220.
- Hintner, Alba: Berggänge an der kärntnisch-krainischen und krainisch-steirischen Länderscheide. *Laibacher Zeitung*, 4. 5. 1900, str. 831; 5. 5.–15. 5. 1900.
- Hintner, Alba: *Berggänge an der kärntnisch-krainischen und krainisch-steirischen Länderscheide. Sonderausdruck aus der »Laibacher Zeitung«*. Laibach: s. n., 1900.
- Hintner, Alba: Der Geiger und Jagdloch. *Laibacher Schulzeitung*, 15. 1. 1902, str. 2–3.
- Hintner, Alba: Frauenbergfahrten. *Festschrift zur Feier des zwanzigjährigen Bestehens seit der Neugründung im Jahre 1881 (Deutscher und österreichischer Alpenverein Section Krain in Laibach 1874–1901* (ur. Rudolf Roschnik in A. v. Plachki)). Laibach: Selbstverlage der Section Krain des deutschen und österreichischen Alpenvereins, 1901, str. 73–75.
- Jabornegg, Markus Freiherr von: *Das Loibl-, Boden-, Bären- und Zellthal in den Karawanken: (ein Wink für heimische und fremde Touristen zum Besuche derselben)*. Klagenfurt: F. Kleinmayr, 1879.
- Jabornegg, Markus Freiherr von: *Führer für Klagenfurt und Umgebung und Aufzählung der vorzüglichsten Reise-Routen im Lande*. Klagenfurt: [s. n.], 1886.
- Jabornegg, Markus Freiherr von: *Kärntnerführer: Reisehandbuch für Kärnten unter Berücksichtigung der angrenzenden Gebietstheile von Steiermark*. Krain, Görz, Tirol, Salzburg. Gera: E. Amthor, 1873.
- Jäger, Gustav: *Der Donatiberg bei Robitsch in Unter-Steiermark*. Wien: M. Auer, 1867.
- Jäger, Gustav: *Touristen-Führer im Kanalthal (Kärnten): Tarbis und Raibl als Standquartiere: mit einer Karte des Kanalthals und der angrenzenden Gebiete*. Wien: Tourist, 1873.
- Jahne, Ludwig: *Führer durch die Karawanken*. Wien: R. Lechner, 1882.
- Jahne, Ludwig: *Karawanken Führer mit einer Karte und Abbildungen*. Klagenfurt: Verlag von Jakob Heyns Buchhandlung, 1912.
- Jahne, Ludwig: *Kärntnerführer: Reisehandbuch für Kärnten unter Berücksichtigung der angrenzenden Gebietstheile von Steyermark, Krain, Görz*. Augsburg: Amthor's Verlagsbuchhandlung, 1887.
- Jahne, Ludwig: *Ost- und Mittelkarawanken, Sanntaler (Steiner) Alpen: amtlicher Führer der Sektion »Carinthia« des Oesterr. Touristen-Klubs*. Berlin: Geuters Reiseführerverlag, 1924.
- Janša, Olga: Zgodovina turizma na Slovenskem. *Turistični vestnik*, 1968, št. 1–6.
- Kocbek, Fran: *Savinske planine: vodnik po gorah in dolinah v Savinskih planinah*. V Št. Petru v Savinski dolini: A. Cvenkel, 1903.
- Kocbek, Fran: *Vodnik po kočah Savinskih Alp*. V Celju: Goričar & Leskovšek, 1926.
- Kocbek, Fran: *Vodnik za Savinske planine in najbližjo okolico*. V Celji: Slovensko planinsko društvo, 1894.
- Kocutar, Stane: *Rudolf Badjura, pisec prvih slovenskih turističnih vodnikov*. Maribor: Pokrajinski arhiv, 2009.
- Lovšin, Evgen: *Gorski vodniki v Julijskih Alpah*. Ljubljana: Planinska založba Slovenije, 1961.
- Meurer, Julius: *Katechismus für Bergsteiger, Gebirgstouristen, Alpenreisende*. Leipzig: Verlagsbuchhandlung J. J. Weber, 1892.
- Mikša, Peter in Ajlec, Kornelija: *Slovensko planinstvo*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2011.
- Mikša, Peter in Golob, Urban: *Zgodovina slovenskega alpinizma*. Ljubljana: Friko, Mikša in partnerji, 2013.
- Mikša, Peter in Gradnik, Elizabeta: *Trden kakor skala*. Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2017.
- Mikša, Peter in Vehar, Maja: Telovadba, šport in ženske na slovenskem: čas do 1. svetovne vojne. *Retrospektive* 1, 2018, št. 1, str. 10–38.
- Mikša, Peter in Zorn, Matija: Nacionalno markiranje slovenskih gora pred prvo svetovno vojno. *Igra ustvarjalnosti: teorija in praksa urejanja prostora* 6, 2018, str. 22–29.
- Mikša, Peter: »Da je Triglav ostal v slovenskih rokah, je največ moja zasluga«. Jakob Aljaž in njegovo planinsko delovanje v Triglavskem pogorju. *Zgodovinski časopis* 69, 2015, str. 112–123.
- Mikša, Peter: Narodnostni boji v planinstvu na Slovenskem do 1. svetovne vojne. *Zgodovina za vse* 18, 2011, št. 2, str. 59–69.
- Mikša, Peter: Nemška ali slovenska – planinske kočve v slovenskih gorah do prve svetovne vojne. *LC tim: interni časopis skupine* 6, 2016, str. 26–32.
- Mikša, Peter: Prvi raziskovalci slovenskih gora in prvi dokumentirani pristopi nanje. *Zgodovinski časopis* 67, 2013, št. 3/4, str. 390–405.
- Mlač, Bine et al.: *Planinski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2002.
- N. N.: Zur Geschichte der Triglav-Ersteigungen. *Blätter aus Krain*, 9. 5. 1857, str. 73–76.
- Orožen, Fran: Valentin Stanič, prvi veleturist. *Planinski vestnik* 13, 1907, št. 1–4.
- Pernel, Marija Mojca: Pomen dobre planinske opreme: kako so nanjo opozarjali v preteklosti. *Planinski vestnik* 119, 2019, št. 10, str. 27–29.
- Radics, Peter: Anastasius Grün als touristischer Schriftsteller über Steiermark 1847. *Bergfahrten in Österreich. Eins und Jetzt 1363–1887*. Augsburg, Leipzig: Amthor'sche Verlagsbuchhandlung, 1888, str. 86–95.

- Radics, Peter: Aus dem Stammbuche der Wochein. *Oesterreichische Touristenzeitung*, 1. 1. 1886, št. 1, str. 7–8.
- Radics, Peter: *Bergfahrten in Österreich. Eins und Jetzt 1363–1887*. Augsburg, Leipzig: Amthor'sche Verlagsbuchhandlung, 1888.
- Radics, Peter: Ein Katechismus für Bergsteiger aus den Tagen Kaiser Josephs. *Österreichische Touristenzeitung* 3, 1883, str. 61–66.
- Radics, Peter: *Führer durch Krain. Die Landeshauptstadt Laibach und die schönsten Touren in Oberkrain, Innerkrain und Unterkrain für Reisende und Einheimische*. Laibach: J. Giontini, 1885.
- Radics, Peter: Herzog Rudolf IV. von Oesterreich Wintertour über den Krimler-Tauern 1363. *Bergfahrten in Österreich. Eins und Jetzt 1363–1887*. Augsburg, Leipzig: Amthor'sche Verlagsbuchhandlung, 1888, str. 1–8.
- Radics, Peter: Prinz Johann in der Wochein (Strategie und Touristik). *Bergfahrten in Österreich. Eins und Jetzt 1363–1887*. Augsburg, Leipzig: Amthor'sche Verlagsbuchhandlung, 1888, str. 61–68.
- Roschnik, Rudolf: *Der Triglav: mit 17 Abbildungen, 2 Karten und 1 Umrisszeichnung*. Stuttgart, Leipzig: Deutsche Verlags-Anstalt, 1906.
- Roschnik, Rudolf: *Führer durch die Julischen Alpen: mit fünfzehn Vollbildern, einer Rundschau, sieben Einzel und eine Übersichtskarte und mehreren Handrissen*. Klagenfurt: Joh. Heyn, 1914.
- Rudolf Badjura – življenje in delo* (ur. Matjaž Geršič in Drago Perko). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2014.
- Sima, Johann: *Im Billichgrazer Gebirge. Berg- und Thalwanderungen mit einer Uebersichtskarte von Laibach mit markierten Wegen*. Laibach: Verlag der Section »Krain« des deutschen und österreichischen Alpenvereins, In Commission bei Ig. v. Kleimayr & Fed. Bamberg, 1892.
- Stanig, Valentin: Etwas über meine Reise auf den Triglav in Oberkrain, angefangen am 18. September 1808. *Zeitschrift des Deutschen und Österreichischen Alpenvereines* 16, 1885, str. 415–431.
- Strojín, Tone: *Dr. Henrik Tuma: slovenski alpinist, narodni prosvetitelj, politik, publicist in odvetnik*. Ljubljana: Slovenski gorniški klub Skala, 2008.
- Strojín, Tone: Zgodba okrog prvega triglavskega zavetišča na Prodih. *Planinski vestnik* 103, 2003, št. 3, str. 12–15.
- Strojín, Tone: *Zgodovina slovenskega planinstva*. Ljubljana: Didakta, 2009.
- Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja: spomin, misli in izpovedi*. Ljubljana: Naša založba, 1937.
- Tuma, Henrik: *Naše planine. Jadranski almanah*. Trst: Naša založba, 1924, str. 76–94.
- Valentin Stanič, prvi alpinist v Vzhodnih Alpah* (ur. Evgen Lovšin). Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 1956.
- Valentin Stanič: prvi alpinist v Vzhodnih Alpah: ob dvestoletnici njegovih vzponov na Veliki Klek in Watzmann leta 1800* (ur. Stanko Klinar). Ljubljana: Planinska zveza Slovenije, 2000.
- Vodnik za Julijske Alpe in Karavanke po Gorenjskem. Kranjska Gora, Radovljica, Kranj, Tržič: podružnice S. P. D.: Tiskarna Sava, 1913.*
- Vošnjak, Josip: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1905.
- Wagner, Josef in Hartmann, Vinzenz: *Der Führer durch Kärnten: ein Reisehandbuch für alle Freunde der Alpenwelt, der Sage und Geschichte, des Volkslebens, des Alterthümlichen, der Industrie, Kunst und Wissenschaft: nebst Reise- und Gebirgskarte*. Klagenfurt: J. Leon, 1861.

SPLETNE STRANI

Angelo Novak: Julische Alpen – Alpi Giulie – Julijske Alpe
<https://www.julische-alpen.info/die-h%C3%B6chsten-gipfel-der-julischen-alpen/triglav-2-864m/>

Planinska zveza Slovenije
<https://www.pzs.si>

Situla
<http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=16961>

Slovarji Inštituta za slovenski jezik
<https://fran.si>

S U M M A R Y

Guidebooks to Slovenian mountains from the period between the second half of the nineteenth century and the First World War

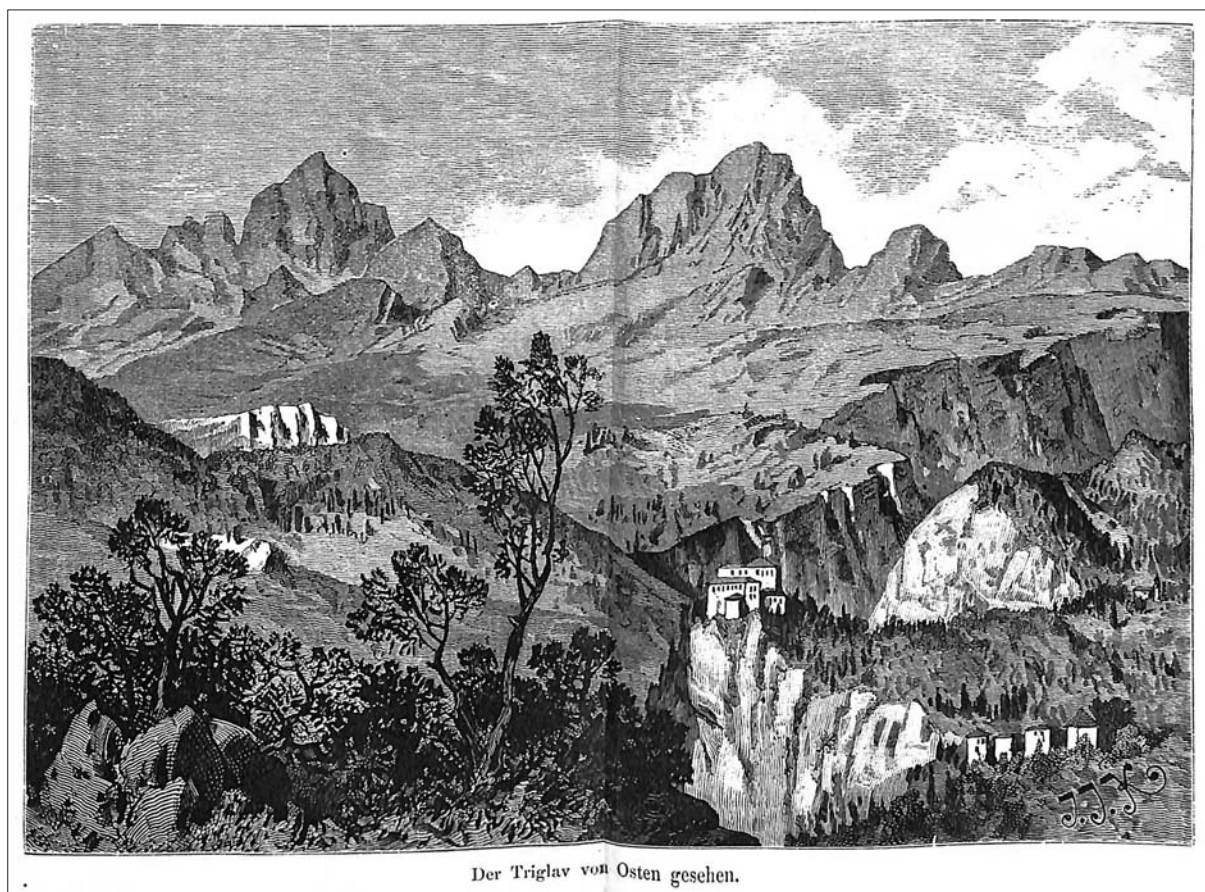
Despite being incomplete, the tentative depiction of Alpine mountain guidebooks from between the second half of the nineteenth century and the First World War offers several interesting findings. Whereas most of the works included in the research are kept in the National Museum of Slovenia in Ljubljana, many are part of private collections and therefore inaccessible. Due to the wide array of topics discussed and especially numerous published advertisements, an overall survey would require an independent research. Nevertheless, the facts presented in the discussion create a general impression on such literature.

Just as mountaineering in the period concerned was a male domain, it is also rare to find female authors of mountain guidebooks. They were mostly written by educated men, and given the scope of topics discussed, the writers must have been aware of the importance of the Central European area also in broader sense, especially in terms of tourism.

Among the numerous authors special mention should be made of Peter Radics, whose guidebooks also offer readers a broad insight into the Alpine world outside of what is today the Slovenian territory, not only from the geographical perspective but also from cultural, literary, and historical points of view. In general, the then readers of mountain guidebooks could familiarize themselves not only with the

geographical features of an area but also with historical, economic, and ethnological backgrounds of individual places, as well as with some facts regarding the growing national tensions. It should be stressed that the descriptions are highly convincing in all regards, which is most likely due to the authors' personal experiences.

The guidebooks were often equipped with lyrical additions and professional literature, and they also indirectly informed their readers in this direction. The broad spectrum of published advertisements provided readers with relatively useful information, while presenting modern researchers with an excellent source for constructing an integral (historical) portrayal of a place.

Der Triglav vom Osten gesehen.

Pogled na Triglav z vzhoda (Josef Rabl: Illustrierter Führer durch Steiermark und Krain. Wien, Pest, Leipzig: A. Hartleben's Verlag, 1885).